

Л.А. Подолянко

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна

ЦІННІСНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ В ЇЇ ЕКЗИСТЕНЦІЇ

У статті розглядаються сутність і головні характеристики функціонування, динаміки духовно-ціннісних орієнтацій людини, охоплюється велика кількість важливих та взаємопов'язаних питань даного проблемного кола. Наголошується на багатоаспектності феномену духовності. Стверджується, що духовність є атрибутивністю людської суб'єктивності, її втрата перетворює людину на об'єкт. Робиться висновок про те, що людина творить себе самостійно, «вбираючи» ті або інші цінності, завдяки освоєнню та присвоєнню певної системи цінностей.

Антропо-екзистенційний вимір буття показує, що відповідність людини своєму реальному ейдосу вимагає й усвідомлення його відповідності її особистісному етосу. Для реалізації цього етосу необхідно повернутися від «філософії тіла» до «філософії духу», яким би безнадійно застарілим не здавалося це словосполучення в епоху нинішнього філософського постмодернізму. Саме духовність ціннісного світу індивіда складає розмаїття енергій тієї єдино непізнаваної суті, котра є в світі, – *особистості*. Очевидно, що рефлексія про ціннісний вимір повинна бути насамперед закладена в проєктовану антропологію (хоча аксіологічна складова і не може бути в ній єдиною). Класична аксіологія не повинна втрачати свій шанс стати справжньою екзистенціальною філософією (причини ці вимагають спеціальної розмови).

Найближчий внесок аксіологічної рефлексії в персонологічну антропологію може бути пов'язаний з диференціацією того, що залишилося поза аналізом в класичній аксіології. Мова йде перш за все про необхідність стратифікації самого поняття *цінність*, в якому слід диференціювати різні рівні (перш за все соціологічний, культурологічний і власне філософський).

Мета даної статті – розглянути сутність і головні характеристики функціонування, динаміки духовно-ціннісних орієнтацій людини, охоплюючи велику кількість взаємопов'язаних питань даного проблемного кола.

Як відомо, завдяки системі цінностей людина здатна не тільки планувати свою майбутню діяльність і активно змінювати світ, але також об'єктивно оцінювати себе і оточуючих. Все життя людини, починаючи зі свідомого віку, являє собою по суті нескінченний шерег актів оцінки подій минулого і теперішнього на предмет їх відповідності або відсутності такої з системою ціннісних координат. Важливим є те, що у випадку актуалізації майбутнього процес оцінювання переходить в процес цілепокладання із відповідною процедурою аналізу його можливих засобів і результатів для досягнення «*вищого блага*».

Зазначимо, що вже в метафізиці І. Канта «вище благо» полягає в наслідуванні імперативу, який забороняє використовувати негативні засоби. В етиці Арістотеля вище абсолютне благо визначається як щастя, але додатково пояснюється: «...Живи добродійно. В цьому мета, щастя і вище благо» [1, с. 303]. Але добродійність виключає негативні дії, її не досягнути, здійснюючи погані вчинки, нехай навіть надані у формі благих дій і намірів. Добродійне життя має на увазі морально-екзистенційну рефлексію, яка досить суворо оцінює будь-які негативні дії, незалежно від ситуаційних випробувань.

Якщо в особистості системи цінностей немає або якщо остання аморфна, то така особистість буде залежною від сильних впливів з боку соціального оточення аж до можливості її підкорення більш сильній волі з усталеними ціннісними уявленнями. Якщо ж, навпаки, система цінностей має гранично жорсткий характер, позбавлена динаміки і не бере поправок на конкретний контекст оцінювання, то подібна особистість не буде схильна до компромісів і спробує насильно нав'язати свої ціннісні уявлення оточуючим.

Постає проблема: а чи не доцільно вводити в систему виховання і навчання цінності у формі суспільних ідеалів, які знімають суперечності буття особистості в соціумі? В такій іпостасі цінності відносяться до категорії «соціальних уявлень». Разом з тим вони не редукуються до конвенціоналізованих суб'єктивних уявлень, продукту певного суспільного договору. Навпаки, вони укорінені в першу чергу в об'єктивних основах суспільного буття конкретного соціуму і відображають практичний досвід його життєдіяльності. Потрібно розрізняти реальні цінності соціуму та ідеали, які формуються у вигляді ідеологічних конструкцій. Однак «лише цінність, а саме в значенні “чогось, котре хотіли б мати всі”, робить ідею ідеалом» [2, с. 35-41]. Це має безпосереднє відношення до ствердження таких ціннісних орієнтацій, які роблять особистість цілісною і духовно та екзистенційно багатогою.

Будь-яка соціальна спільнота – від сім'ї до людства в цілому – може виступати суб'єктом системи специфічних цінностей цієї спільноти. Ціннісна єдність є основою для виникнення неформальних соціальних груп; у випадку формальних, інституціонізованих груп і спільностей його наявність є умовою і мірою плідного функціонування групи. Найбільш важливою є та обставина, що будь-який індивід одночасно включений в значну кількість соціальних спільностей різного масштабу (сім'я, робітнича або навчальна група, етнічна група, нація, мовна спільнота тощо). Ціннісні системи всіх цих груп не збігаються. Вони можуть і не суперечити одна одній в головних, найбільш суттєвих орієнтаціях. Тим не менш часто такі суперечності мають місце, трансформуючись у внутрішньоособистісний конфлікт. Вірогідність його виникнення і шляхи вирішення залежать насамперед від соціальної ідентичності індивіда: членом якої або яких спільнот він себе відчуває. Залежно від цього для нього будуть важливими в першу чергу або загальнолюдські «вічні» цінності (істина, краса, справедливість), або конкретно-історичні цінності (рівність, демократія, державність), або цінності референтних груп (успіх, багатство, самовдосконалення, майстерність) тощо [3, с. 22-23].

Відсутність ціннісного стрижня, рівно як і його зайва жорсткість, – дві інші небезпечні крайнощі в ціннісному існуванні людини. Адже більш прямим і адекватним виразом ціннісних ідеалів слугують їх зафіксовані в культурі предметні втілення. Ціннісні ідеали, і в цьому полягає їх основна функція, імперативно закликають до своєї реалізації, втілення в дійсність, в буття. Ціннісні ідеали реалізуються лише завдяки людській діяльності, причому втіленням їх може виступати або сам процес діяльності, або об'єктивний продукт діяльності – витвір. «Сукупністю таких витворів – об'єктивованих форм існування цінностей – виступає матеріальна і духовна культура людства. Культура є саме реалізована, здійснена, втілена цінність, а не сама цінність як така або “фак-плюс цінність”. Вона є не “сущє плюс незалежне”, а таке “сущє, котре таке, яким воно повинно бути”» [4, с. 103]. Це ж визначення – «сущє, котре таке, яким воно повинно бути», – прийнятне і до людських діянь, в яких відчутно втілюються багато моральних, політичних та інших ціннісних ідеалів.

В силу цього потрібно враховувати, що жоден предмет матеріальної і духовної культури, який втілює суспільний ціннісний ідеал, сам по собі цінністю не виступає.

Його «ціннісна предметність» є системною якістю, котра виявляється лише в процесі функціонування цього предмета в системі суспільних відносин. «Хоча ця якість об'єкта з самого початку мається на увазі його творцем, об'єкт не може залучити його ні через акт свого виникнення, ні яким-небудь іншим шляхом, оскільки ціннісна предметність є результат всього процесу суспільної практики і відтворюється тільки цим процесом» [5, с. 47]. Цінність тим самим виявляється не закріпленою за витвором або діянням, в якому вона знайшла свою реалізацію; відносний характер втілених цінностей впливає з конкретно-історичного характеру тих суспільних відносин, відображенням яких виступають і ціннісні ідеали, і предметно втілені цінності. «Із зміною суспільних відносин відбувається і переоцінка цінностей: багато з того, що вважалося абсолютним і обов'язковим, знецінюється, і навпаки, нові паростки суспільного буття породжує нові ціннісні ідеали» [3, с. 23]. Відповідно до ціннісних ідеалів, які змінилися, переоцінюються і предметно втілені цінності.

Система цінностей, які ефективно функціонують в суспільстві, де особливу роль відіграє ціннісна традиція, має безпосереднє відношення до процесів соціалізації індивіда, тобто гармонійного вписування його в контекст соціального існування. Процес соціалізації – це засвоєння правових і соціальних цінностей через систему соціальних інститутів в першу чергу.

Необхідно зазначити, що процес соціалізації безпосередньо пов'язаний з *особистісними цінностями*. Буття цінностей в структурі особистості індивідів є не лише емпіричною очевидністю і теоретично визнаним загальним місцем, але і логічною умовою існування предметно втілених цінностей: адже предметне втілення здійснюється тільки завдяки цілеспрямованій діяльності людей, орієнтованих на ці цінності. Мотивація такої діяльності виходить не від абстрактних соціальних цінностей, а від особистісних цінностей індивідів; лише прийнявши форму особистісної цінності, ціннісний ідеал може знайти шлях до предметного втілення. М.М. Бахтін справедливо відзначав: те, що котре історичне людство визнає цінністю, для індивіда, не причетного до цієї цінності своїм життям, – пустий звук. «Але я єдиний, – зазначає мислитель, – повинен стати в певне емоційно-вольове відношення до історичного людства, я повинен ствердити його як дійсно цінне для мене, цим самим стане цінним і все для нього цінне» [6, с. 108-109].

При такій постановці питання соціальною проблемою виступає співвідношення між особистісними цінностями, які складають «мотиваційну основу людської поведінки», і одночасно – з потребами і мотивами. Потреби репрезентують в структурі мотивації актуальний життєвий світ суб'єкта, вони динамічні, їх ієрархія постійно перебудовується залежно від дійсного стану життєвих відносин суб'єкта» [3, с. 24]. Особистісні ж цінності, навпаки, репрезентують внутрішній світ особистості, виступаючи виразником стабільного, абсолютного, незмінного. Формуючись, як і потреби в індивідуальному досвіді суб'єкта, особистісні цінності відображають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального і загальнолюдського досвіду, який засвоюється індивідом.

Важливо виходити з вміння чітко оцінювати свої власні думки і вчинки та прагнути керуватися в творчих актах істинними цінностями, які не ображають цінності інших людей. Якщо людина керується такими принципами, то їй забезпечена повноцінна соціалізація і соціальний успіх. Разом з тим це ще не характеризує ціннісну своєрідність кожної людини або навіть і суспільства. Справа в тому, для чого кожна з них або все суспільство хоче цього. Засоби, якими користуються люди, можуть бути однаковими, а цінності, котрі вони ствердили завдяки цим засобам, можуть бути різними. У різних індивідів в одному і тому ж суспільстві, спрямованих до різних цінностей, можуть

бути одні і ті ж засоби, і навпаки. В рамках загальної цінності, властивої культурі, де живе індивід, він може сповідувати свої цінності і жити згідно з ними. Але іноді відбувається і так, що індивід вибирає цінність всупереч загальній цінності, на перевагу їй, і починає стверджувати її у відносинах з іншими. У цьому виявляється відносно розвинена суб'єктна автономність індивідів в сучасному світі.

В даному випадку можна говорити про існування цінностей в структурі особистості. Спрямованість на перетворення дійсності, яка задається особистісною цінністю, виступає як цінність в більш широкому соціальному контексті, чим контекст індивідуальних потреб. Цінність є характеристикою не будь-якого бажаного об'єкта або способу поведінки, а такого, котрий є бажаним, тобто бажання або перевага якого є обґрунтованою з точки зору певних стандартів або критеріїв – особистих або суспільних. Критерії «бажаності бажаного» «визначаються при цьому його сумісністю із стратегічними цілями і спрямованістю розвитку як особистості, так і соціальних груп, і соціокультурних систем» [3, с. 24-25]. Рефлексивна роль цінностей пов'язана з самим фактом інтелектуального життя і світоглядної самовизначеності людини в світі. Без цього можливе продуктивне функціонування суспільства щодо досягнення особистісних, групових і суспільних ідеалів.

Для особистості безпосередніми причинами ціннісної кризи можуть стати хвороба, певні потрясіння і втрати, які різко змінюють її долю. Для суспільства в цілому – руйнування традиційного устрою життя в результаті стихійних потрясінь, війн, революцій. Це обумовлюється також фактом поділу суспільства на соціально і матеріально нерівних: багатих і бідних, впливових і безправних, вільних і невільних. Дана ситуація стає фактом рефлексії. Зокрема, найбільш справедливі міркування про свободу, солідарність тощо показують роль структур рефлексії у формуванні і збереженні стійких соціальних структур. Суттєвими виявляються не лише матеріальні умови, політичні механізми і фактичний розподіл влади, але і те, як все це відображається і оцінюється в рефлексії окремих членів суспільства, а також те, які структури рефлексії виявляються домінуючими. Навіть прийняті в суспільстві цінності самі по собі не визначають динаміку процесів, які в ньому відбуваються. Не менш важливо те, як цінності знаходять відображення в рефлексії і як оцінюються комбінації цінностей, які безумовно приймаються. Врешті-решт, можливість досягнення компромісу цінностей визначає механізми пошуку компромісу між людьми і соціальними групами [7, с. 9]. Неминуче зіткнення інтересів різних груп може вилитися в конфронтацію або компроміс залежно від рефлексивних структур, які домінують в суспільстві.

Важливо пам'ятати, що невиконання базових цінностей обумовлене тим, що на їх основі неможливе раціональне цілепокладання, адекватне новим суспільним, побутовим або екзистенційним обставинам; вони не дозволяють проводити вірну оцінку того, що відбувається, і здійснювати істинний особистісний вибір; не стимулюють творчий процес, не сприяють успішній соціалізації.

Одна з найбільш трагічних і важких для екзистенційного світовідчуття людини граней ціннісної кризи – це розходження офіційно декларованих і сповідуваних у суспільстві цінностей, а також суспільне засудження ідеалів (а тим більше – публічне знущання над ними), котрі утворюють ціннісний стрижень особистості. Необхідно враховувати, що справедливість, яка повинна подолати ціннісну кризу, існує остільки, оскільки вона усвідомлюється як справедливість.

Проте ідеально справедливої системи розподілу в принципі не існує. Більше того, справедливість виключає милосердя. Питання може стояти лише про прийнятливості наявної системи забезпечення справедливості. В органічному суспільстві така система

виявляє себе через ряд компромісів, які дозволяють забезпечити баланс домагань, зберегти загальний ресурс і неможливість його використання без істотного ущемлення взаємних претензій. В розділеному суспільстві з різко суперечливими інтересами досягнення справедливості вимагає вироблення особливої стратегії, яка спирається на ціннісні орієнтири, більш високі, чим справедливість сама по собі [7, с. 8]. Вони вимагають рефлексивного заглиблення, завдяки якому і відбувається становлення дійсного буття, цінність якого – в його екзистенції.

В цих, говорячи мовою К. Ясперса, пограничних ситуаціях і виникає цілком природне бажання критично переосмислити свої базові цінності: провести їх систематичну інвентаризацію, дати їм об'єктивну оцінку і строге обґрунтування, а можливо, і здійснити радикальну переоцінку. Саме в такі кризові епохи пробуджується суспільний інтерес до аксіологічної проблематики, особливо морального і суспільно-політичного характеру. Тим самим прямо або опосередковано кристалізується проблематика цінностей як самостійна галузь філософування. Так, відповідно до етичного вчення М. Гартмана, людина, яка бере участь в етичному дискурсі, і людина, гідна бути предметом і змістом етичного дискурсу – це суб'єкт, який «бачить» цінності, суб'єкт, який став моральною особистістю. «Цінності» – ключове слово для етики Гартмана. Взяті із живої і метафорично насиченої мови, будучи «причетним повноті, сприйнятливим до значного, відкритим до всього, що сповнене смислу цінностей» [8, с. 93], – воно стає більш чим терміном, а його зміст робить його більше, чим поняття. Ідея цінностей виконує функцію скріплення теоретичного і практичного у філософії Гартмана, а також функцію фундування деонтології в онтології. В цьому відношенні ця ідея є смислове ядро і джерело смислу всього гартманівського вчення. Саме бачення цінностей допомагає відповісти на основне питання етики, а той, хто їх «бачить», розуміє, що таке «буття цінностей» (цінності повинні бути) і яке відношення до їх буття має «Я». Іншими словами, цінності стають «до того, як повинні “бути”. Що я взагалі повинен робити, я можу зрозуміти, тільки якщо “бачу”, що взагалі ніщо в житті» [8, с. 101]. Таким шляхом М. Гартман немовби переформулює основне питання етики, здійснюючи свого роду «накладання» онтології на деонтологію – не так, як властиво теоретичній філософії взагалі («як повинно бути?» на відміну від «що я повинен робити?»), а дещо інакше: «що повинно бути?»

Звертаючись до М. Гартмана, ми бачимо, що він вважає тих, хто бачить цінності, здатними до осмислення світу, приймаючи його таким, яким він є, і погоджується брати участь в його подальшому творенні. Подібне творення в такому контексті стає втіленням цінностей, котрі є (буття цінностей), але яким не вистачає буття (в суцюзому). Теза про буття цінностей має принципове значення для Гартмана, так як саме ця теза, очевидно, скріплює і дає єдність його багатоаспектному і ціннісному філософському вченню. Онтологія стає одним з необхідних гарантів захисту від скепсису як головного ворога всіх «правильних» мислителів. Буття цінностей (онтологія) гарантує адекватність їх пізнання (гносеологія) [8, с. 103]. Цінності є продовженням ідеального «в-собі-буття» чистих сутностей. Вони є їх продовженням.

Важливе значення для екзистенції людини має зміна цінностей. Так криза космоцентристських настанов античного світу і центрація на проблемі етичних цінностей у християн, стоїків і скептиків породжує потребу в нових цінностях. Так само криза середньовічних теїстичних цінностей в епоху Відродження і Реформації і початок формування системи антропоцентристських аксіологічних систем, які беруть начало з беконівського лозунгу про людину як володаря природи. Нарешті, загальносистемна криза європейських просвітницьких ідеалів Свободи, Розуму і Прогресу, який почався наприкінці

XIX століття. Точно таку ж кризу відчуває сьогодні сучасна культура, яка адаптується до системи глобальної комунікації і створення єдиного комунікаційного простору, котрий «розмиває» особливості локальних культур.

Все це обумовлює втрату разом з ціннісними орієнтаціями і особистої ідентичності. Не видається сьогодні неможливою і втрата розвиненою частиною світу досягнень культури і цивілізації. Свобода, досягнута в результаті того відносного прогресу історії, який виявився все ж таки можливим, обернулася багатьма негативними наслідками. Ті, хто отримали свободу, вийшли на авансцену суспільного життя і витіснили звідти привілейовані стани. Але при цьому вони так і залишилися далеко позаду, що стосується і культурності, і духовності. «На фоні втрати ціннісних орієнтирів, яка відбулася в результаті кризи християнства Нового часу, утворилося *масове суспільство*. Для нього характерним є в першу чергу панування масової культури, тобто по суті витіснення справжньої культури на периферію життя, надання переваги технічним досягненням цивілізації» [9, с. 5].

Людина масового суспільства – це насамперед неповна, часткова, нереалізована людина. Вона не знає, що її зміст складає система цінностей, а головним завданням є рух по шляху до перетворення. Вона «не олюднює, не одухотворяє світ навколо себе; вона застигла, вона непорушна. Навіть якщо вона не бере участі в негативних діях в даний момент, вона відкрита злу. Їй важко відповісти на нові виклики соціальності» [9, с. 5]. А таких викликів безліч, і чи не найнебезпечніший саме для людського в людині – маніпулювання свідомістю. Це небезпечно тому, що через спотворення і маніпуляції, які здійснюються масовою культурою, відтворюється антигуманізм. М. Мамардашвілі показав, що там, де не здійснюється акт свідомості, відбувається деградація, котра загрожує антропологічною катастрофою [10, с. 141]. Хоча ця катастрофа не вселенська, але вона може відбутися, оскільки імітація дійсного буття призводить до втрати цінностей, а з ними – своєї справжньої долі. В такому разі люди залишаються нездійсненими, невимовними, «недоробленими». Тим самим вразливими для проникнення і розповсюдження антропологічної катастрофи, контури якої проглядаються в знеціненому бутті.

Якщо тепер звернутися до життєвого шляху особистості, тобто її екзистенції, то ціннісна рефлексія в умовах екзистенційної кризи може здійснюватися нею з різною мірою надійності і глибини, починаючи з поверхових томлів людини, які мають не тільки індивідуальне, але й видатне суспільне й загальнолюдське значення.

Мораль виступає певною надприродною, ірраціональною силою, оскільки в момент, коли індивід здійснює той чи інший вчинок, рішення приймаються як акт свободи волі. Саме свобода дії, той факт, що вона здійснюється без причини, перетворює її у вчинок. Людина здійснює вчинки, діє сама, а не є лише точкою прикладення природних (біологічних, соціальних тощо) причин. Тільки в силу цього їй можна дозволити здійснювати нею вчинки. На цьому ґрунтується етична система І. Канта, яка вимагає від людини вчиняти відповідно до категоричного імперативу, який виражає абсолютні моральні вимоги, а не бути залежною від життєво-буденних обставин.

Гуманізм просвітницького гатунку, говорячи про свободу, як правило, має на увазі свободу прояву схильностей, сваволю практичного розрахунку. Згідно з І. Кантом, «зло – це просто репрезентація себе стихійному ходу справи, потоку. Розпушеність» [10, с. 150]. Етика І. Канта приглушує природне «мені хочеться». Вчиняти, як хочеться, «зовсім не означає мати свободу волі. Між “мені хочеться” і “я хочу” – дистанція величезного розміру. Перше означає, що моє відчуття “хотіння” є наслідком об’єктивних природних причин. Якщо я дію лише у відповідності з тим, як “мені хочеться”, це не означає, що в мені діє щось зовнішнє, яке не визначається моєю волею. Тим самим навіть незрозуміло, в

якому смислі існує моє “Я”. Якщо ж я здатен спрямовувати свої дії, як я хочу, тобто діяти по своїй волі, в тому числі всупереч тому, що “мені хочеться”, то я здатен здійснювати вчинки, за які моє “Я” несе відповідальність. Лише в цьому випадку “Я” реально існує. Заперечуючи свою свободу волі, я заперечую існування мого “Я”» [7, с. 12]. Тим самим здійснюється повернення до своїх духовно-особистісних, екзистенційних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Большая этика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М., 1984. – Т. 4.
2. Краус В. Нілігізм та ідеали / Краус В. – М., 1994.
3. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4.
4. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Чавчавадзе Н.З. – Тбилиси, 1984.
5. Брошик В. Марксистская теория оценки / Брошик В. – М., 1982.
6. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984 – 1985. – М., 1986.
7. Мухелишвили Н.Л. Ценностная рефлексия и конфликты в разделенном обществе / Н.Л. Мухелишвили, В.М. Сергеев, Ю.А. Шрейдер // Вопросы философии. – 2005. – № 6.
8. Гартман Н. Этика / Гартман Н. – СПб., 2002.
9. Киселев Г.С. Смыслы и ценности нового века / Г.С. Киселев // Вопросы философии. – 2006. – № 4.
10. Мамардашвили М.К. Кантовские вариации. Квинтэссенция / Мамардашвили М.К. – М., 1992.

Л.А. Подолянко

Ценностный мир человека в его экзистенции

В статье рассматриваются сущность и главные характеристики функционирования, динамики духовно-ценностных ориентаций человека, охватывается большой круг важных и взаимосвязанных вопросов данной проблемной сферы. Делается акцент на многоаспектности феномена духовности. Утверждается, что духовность является атрибутивностью человеческой субъективности, ее утрата превращает человека в объект. Делается вывод о том, что человек создает себя самостоятельно, «вбирая» те или иные ценности, благодаря освоению и присваиванию определенной системы ценностей.

L.A. Podolyanko

Valued World of a Human-Being in its Existence

It is known that morality of the valued world of a human-being is the variety of energies of the unique essence that exists in the personal world. So the system of values is very important, because the life of a human-being is the endless process of acts of estimation of his/her life as a personality in the society. The reflexive role of values is related to the intellectual life, its world view of self definiteness. It is also important that the existence of a human-being means a change of values. For example in boundary situations desires of a human-being to reconsider the base values critically are fully natural. The freedom of actions and personal will enable to carry out concrete acts and to carry responsibility for them. Only in such a case a human-being can exist as a personality with values.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2011.